

Vertybiniai pokyčiai šiuolaikinėje emigrantų literatūroje: turėti, būti ar atrodyti?

Anotacija: Remiantis šiuolaikinės lietuvių ir latvių emigracijos tektais (2007–2017) straipsnyje imagologiškai tiriamos skirtingos šiuolaikinio žmogaus egzistavimo nuostatos – „turėti“, „būti“, „atrodyti“ – ir komplikuotas santykis tarp šių vertybinių registrų. Identifikuojami iškreipto nacijos orumo ir pažeistos posovietinio individo savivertės požymiai. Konstatuojama, kad (e)migrantų autoartikuliacija dažnai apsiriboja tik emblemiškais išoriniais prabangos siekais, daiktine savivoka arba nedaiktiniu „atrodymo“ kapitalu, gautu iš gražos populiariose socialinėse medijose. Turėjimas šiuolaikinėje emigracijoje reiškiasi kaip buvimo antitezė, kompensacija arba s(t)imuliacija.

Raktažodžiai: imagologija, lietuvių literatūra, latvių literatūra, šiuolaikinė emigracija, vertybės, vartotojiškumas

Buvimo paradigma patyrė jau ne vieną transformaciją – nuo filosofinės Hamleto frazės „būti ar nebūti“, pamatinės XX a. Ericho Frommo perskyros „turėti ar būti“ iki XXI a. vertybinių permainų, kai šiuos besivaržančius naratyvus papildė trečiasis šiuolaikinio žmogaus egzistencijos scenarijus – „atrodyti“. Dabartinėje vaizdų realybėje ir kompiuterio kuriamoje hipertikrovėje, kur būtis reiškiasi per medijas, naujai suskamba dar 1967 m. kultūros ir visuomenės kritiko Guy’aus Debord’o išplėtotą atrodymo samprata, konceptualiai įsiterpianti į buvimo ir turėjimo ašį ir ją pratęsianti. Šio straipsnio koncepcijai atrodymas yra svarbus ne tik kaip šiuolaikinio individo savasties sandas, bet ir kaip imagologinių tyrimų reikšminis komponentas. Savo veikalų *Spektaklio visuomenė* (*La société du spectacle*) Debordas vienas pirmųjų atpažino egzistencinės tikrovės nykimą ir jos virsmą vaizdų realybe, pralenkdamas kitus postmodernius simuliacrų idėjinis tėvus, tokius kaip Jeanas Baudrillard’as, Jean-François Lyotard’as, Slavojus Žižekas.

Straipsnyje keliami prielaida, kad emigracijos literatūroje dominuoja turėjimo orientacija, nes greta įvairių socialinių, moralinių, emocinių, psichologinių, net klimatologinių veiksnių vyraujančios dabartinės emigracijos priežastys vis dėlto yra *ekonominės*, kai išvykstama iš išskaičiavimo, vadovaujantis vartotojiška logika ir ekonominiais interesais. Straipsnio tikslas – pasiaiškinti, kaip sąveikauja šie skirtingi būvio variantai, kodėl turėjimas/atrodymas emigracijos rašytojų suvokiamas kaip buvimo alternatyva ir dominuojanti (o)pozicija. Lietuvoje įvairiuose kontekstuose jau mėginta apmąstyti buvimo formas turėjimo ir vaizdų epochoje¹, o šiame tyrime, remiantis Frommo ir Debordo teorinėmis prielaidomis, rūpi pasekti trijų plotmių – (ne)turėjimo, buvimo ir atrodymo – sąveikas literatūriniuose kontekstuose, konkrečiai – svetur kurtoje lietuvių ir latvių rašytojų prozoje, kuri yra optimalus vertybių kaitos emigracijoje veidrodis².

Besaikis vartojimas kaip posovietinio individo žymuo

Kalbant apie šiuolaikinės emigracijos priežastis ir emigruojančių asmenų vertybinius pasirinkimus, akiratyje atsiduria ne tik globalizacijos ir vartotojų visuomenės keliami pavojai, bet ir sovietmečio epochos paveiktas mentalitetas. Spėtina, kad vartojimas kaip laimės impulsas būdingesnis ankstesnėms stokos

-
- 1 Tomas Rytel, „Šiuolaikinė visuomenė: autentiškumo stoka ir imitacijų aukso amžius“, *Kultūros barai*, 2012, Nr. 7–8; Vytautas Rubavičius, „Globalizacija ir ‚laisvosios rinkos‘ ideologija“, in: idem, *Vėluojanti savastis*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2014; Virgis Šidlauskas, „Turėti ar būti?“, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-02-11-tureti-ar-buti/155356> [žiūrėta 2018 09 20].
 - 2 Šio straipsnio šaltinių korpusą sudaro literatūrinės lietuvių ir latvių reprezentacijos (romanai, eseistika, pjesės, dienoraščiai, etc.): Dalia Staponkutė, *Lietumi prieš saulę* (2007); Mantas Areima, *Nostalgija: Neišgalvota gyvenimo emigravus istorija* (2007); Vilis Laciūtis¹, *Stroika ar skatu uz Londonu* (2010); Vilis Laciūtis², *Pamodināt Lāčplēsi* (2011); Elvyra Davainė, *Airija: Tolima artima sala* (2011); Zita Čepaitė, *Emigrantės dienoraštis* (2011); Marius Ivaškevičius, *Išvaymas. Vieno obuolio kronika* (2012); Andra Manfelde, *Dzimtenīte* (2012); Erika Umbrašaitė, *Moteris katē ir jaunas mėnulis. Dienoraštis* (2015); Rūta Mataitytė, *Gunda* (2015); Julija Miliūtė¹, *Ar braškės virsta ferariais?* (2015); Unė Kaunaitė, *Žmonės iš Alkapės* (2015); Toms Kreicbergs, *Lopu ekspresis* (2016); Julija Miliūtė², *Kodėl aš vis dar ten?* (2016); Gabija Grušaitė, *Stasys Šaltoka: Vieni metai* (2017); Giedrė Biliotavičiūtė, *Tarp Kauno ir Londono* (2017). Cituojant straipsnyje nurodoma autoriaus pavardė ir puslapis.

visuomenėms, kurios dar iki galo nesuvokia imagologinio tokios laimės pobūdžio, gausaus turėjimo iliuziškumo. Galima identifikuoti klaidingą sąmoningumą, kai įvykus staigiam virsmui nuo kolektyvizmo prie individualizmo, išsiveržus iš perdėto taupumo ir nepritekliaus kultūros, vartojimas kaip socialinė veikla atrodo neišsenkamas asmens savirealizacijos ir džiaugsmo šaltinis. Riboto pasirinkimo sąlygomis žmonės tapo priklausomi nuo poreikio kaupti, todėl emigravę, patekę į pertekliaus visuomenes, nebejučia saiko pirkti. Plėtojant šią loginę kryptį, emigraciją galima laikyti šiuolaikinių posovietinių visuomenių įsivaizduojama panacėja, nes persikėlimas į labiau pažengusią ekonominę tikrovę imponuoja geresnio gyvenimo pažadu. Norėdami palaikyti šitą gausybės ir pertekliaus emigracijoje mitą, išvykusieji slepia nuo tėvynėje likusių artimųjų savo tikrąją profesiją, gaunamas pajamas, skurdžią buitį (pvz., Giedrė Biliotavičiūtė).

Baltų emigrantai priimančių šalių socialinėje struktūroje dažniausiai yra neprivilegiuota klasė, todėl jų noras įrodyti savo pranašumą išoriškai puikuojantis itin stiprus. Socialinį netikrumą ir pasitikėjimo trūkumą žmonės kompensuoja apčiuopiamybe, kuri padeda atsiriboti nuo tikrovės:

Fizinis materializmas reiškia neurotišką malonumo, komforto ir saugumo siekį. Todėl taip mes bandome save apsaugoti nuo daugelio gyvenimiškų problemų, akcentuodami malonias akimirkas. Mes esame skatinami siekti idealaus gyvenimo iliuzijos [...].³

Toks elgesio modelis, kai žemą savivertę bandoma paramstyti gausesniu turėjimu, signalizuoja apie nesveiką ir nelaimingą visuomenės segmentą, atskleidžia nesusiformavusius atsakingo vartojimo įgūdžius, gelmines mentalines problemas ir sovietmečio sustiprintus neigiamus charakterio bruožus bei psichologinius kompleksus (nepasitikėjimas savimi, aukos sindromas, paklusnumas, nusižeminimas), kurie bus plačiau aptarti kitame poskyryje.

3 Ingrida Jakubavičienė, „Vartojimo kultūros keliami iššūkiai Lietuvos visuomenei“, *Kultūra – Ugdytas – Visuomenė*, 2010, Nr. 3, p. 85.

Patologiškas darbštumas ir vergavimo formos

Kaip lietuviško kolektyvinio mentaliteto savybę, kylančią iš baudžiavinio pono pasiilgimo, Virginijus Savukynas nurodo „tvirtos rankos“ ilgesį posovietinėje erdvėje⁴. Latvius irgi slegia tokie stereotipai kaip „700 metų vergystės“, „tarnystės genas“ ir istoriškai nuolat kentėjusios „našlaičių tautos“ savimonė. Bronislovas Kuzmickas pasyvumą sieja su rytų europiečio socialine ir politine patirtimi, kai buvo ribojamos bet kokios veržlumo iniciatyvos:

Posovietinės, pokomunistinės visuomenės apskritai paveldėjo nemažai, neišnykusių iki šiol, vadinamojo *homo sovieticus* bruožų, tokių kaip socialinis pasyvumas ir kantalumas, iniciatyvos stoka ir silpnas atsakomybės jausmas, aplaidumas, nepamatuotas klovimasis valdžia.⁵

Tokia psichologinė susimenkinimo jausena buvo formuojama iš dalies kryptingai ir ilgainiui įsitvirtino žmonių sąmonėje – greičiau ne kaip autocharakteristika, bet kaip giluminis ir iki galo neišsąmonintas komplikuotos Baltijos šalių istorijos recidyvas.

Dažnai linkstama mūsų tautų atstovams priskirti darbštumą, kuris kartu su perdėta savinieka sudaro pavojingą ir emigracijoje ypač ryškėjantį savybių mišinį. Panašiai savo argumentus formulavo ir rašytojas Marius Ivaškevičius, kaip vieną iš trijų lietuviams būdingiausių charakterio savybių (greta pavydo ir visaišinytės) išskyręs darbštumą⁶. Iš pirmo žvilgsnio tai teigiamas būdo bruožas, tačiau, kaip bandysime pagrįsti, emigracijos kontekste jis dažnai įgyja patologines apibrėžtis ir virsta socialine yda. Menkos kvalifikacijos emigrantai iš Baltijos (ir kitų pokomunistinių) šalių patenka į užsienio darbo rinką, kurioje vyrauja hierarchijomis ir nuolankumu grįsta tvarka ir kur jie užima nelygiavertes socialines pozicijas kaip žemesnio rango samdomi darbuotojai. Siekdami įvykdyti

4 Virginijus Savukynas, „Laisvės slenksčiai: pobaudžiavinės ir posovietinės jausenos Lietuvoje“, in: *Lietuvių tautos tapatybė: Tarp realybės ir utopijos*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007, p. 41–64.

5 Bronislovas Kuzmickas, *Vertybės kultūrų kontekstuose*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 51.

6 „M. Ivaškevičius Lietuva. Molėtai, Adomas Mickevičius ir „Laužo šviesa““, <https://kultura.lrytas.lt/literatura/2018/01/05/news/m-ivaskeviciaus-lietuva-moletai-adomas-mickevicius-ir-lauzo-sviesa--4109307/> [žiūrėta 2018 10 09].

darbo normas, jie dirba iki asmeninių galimybių ribos, patiria konkurenciją, prievartą, būties ir buities diskomfortą. Veikėjai lieja prakaitą prie nesustojančios gamyklos konvejerio linijos (Areima, Manfelde), kasdien nueina „po gerus dvidešimt kilometrų“ prekių paskirstymo sandėlyje (Davainė), dirba daugiau kaip šešiasdešimt darbo valandų per savaitę (Biliotavičiūtė).

Baltai ir kiti darbo imigrantai iš Rytų Europos laikomi pigaus darbo šaltiniu ir net nebūdami juodi rasine prasme, dažnai laikomi „socialiniais juodaisiais“. Emigruojama, nes „norisi būti baltu žmogumi“ (Lācītis1, 76), visaverčiu subjektu ir respektabiliu visuomenės nariu, tačiau socialinis baltumas pasiekiamas juodadarbystės sąskaita. Susiduriame su paradoksu – nors pirminis emigracijos impulsas buvo socialinės gerovės, komforto ir hedonizmo trauka, emigrantų realybė labiau primena vergovę ar konclagerį, nes tenka dirbti alinantį darbą nepakenčiamomis sąlygomis, dažnai be poilsio dienų. Lietuviškasis darbštumas pasiekia kone religines apibrėžtis – emigrantai pasirenkę kristi ant kelių, lenktis ir melstis svarams (Miliūtė, 233). Emigracijoje rašytuose tekstuose darbštumas tipologiškai yra reiškiamas servilizmo, sugyvuojimo įvaizdžiais, išnaudojimui pabrėžti pasitelkiama baudžiavinė retorika:

Džiugino vienintelis dalykas, kad *lažas* [išskirta mano – L. L.] baigėsi. Lieka nuvargusios kojos, maudžianti nugarą ir daugybė galvoje skambančių Džordinos priekaištų. Per visas aštuonias valandas prisėsti galėdavom tik penkiolika minučių (Davainė, 137).

Pasijutom *bajorais* [išskirta mano – L. L.], kai kasdien uždirbdavom po septyniasdešimt svarų. (Miliūtė, 60)

Skausmas, fizinis išsekimas dažniausiai minimas greta pinigų, gero uždarbio kaip reikšminė pora, kurioje pinigai tarnauja kaip kompensacija už fizinį diskomfortą. Autoriai detalizuoja personažų fizinę būklę: nuaižėjo nagai, luposi oda (Miliūtė, 61), kankina sąnarių, stuburo skausmai (161), šaldytuvo patalpoje gaminant sumuštinis suledėja pirštai (Čepaitė, 28–29; Kaunaitė, 52) ir t. t., ir pan. Emigracijoje reiškiasi destruktivi vartojimo galia, nes tokia darbo rutina veda į sąmoningą savigriovą:

Pusę metų padirbę su vyru, pasistatėme Lietuvoje namą, nors spėjau pagulėti vietinėje ligoninėje dėl išsekimo, o vyrą prieš tris mėnesius suparalyžiavo darbo vietoje, todėl dabar stengiuosi dirbti už du, kiek sveikata leis... (Areima, 120)

Uždarbio semantinis akcentas perkeliamas į sveikatos praradimo kontekstą: „Čia jūs greičiau ligą užsidirbsite, o ne pragyvenimui“ (Miliūtė, 234).

Literatūros tekstuose aprašytos vergavimo formos ir priežastys atskleidžia žemą sąmoningumo lygį ir iškreiptą vertybių sistemą – kadangi didesnę ma-lonumą teikia turėjimas, orumas tampa nebe etine, bet materialine kategorija. Remiantis tekstuose vyraujančia kapitalistine logika, galima teigti, kad turėjimas ir daiktiškoji būtis atstoja buvimą:

[J]ei mano tikslas yra turėti, tai aš tuo daugiau e s u, kuo daugiau t u r i u; kad aš jaučiu priešiškesnę visiems kitiems žmonėms: savo pirkėjams, kuriuos aš noriu ap-gauti, savo konkurentams, kuriuos aš noriu sužlugdyti, savo darbininkams, kuriuos aš noriu išnaudoti. Aš niekada nepasisotinu, nes mano norams nėra ribų; aš privalau pavydėti tiems, kurie turi daugiau, ir bijoti tų, kurie turi mažiau. Tačiau aš privalau nuslopinti visus šiuos jausmus, kad atrodyčiau esąs (kitiems, kaip ir sau) besišypsan-ti, protinga, nuoširdi ir gera žmogiška būtybė, kokia mes kiekvienas dedamės esą.⁷

Iš tiesų, išlikimo ir konkurencijos dėsniai, valdomi „pavydėti, apgauti, nekęsti“ apologijos, paastrina savųjų susvetimėjimą, supriešina emigrantus tarpusavyje ir sukelia daugiau pavydo nei solidarumo: „Bet svarbiausia – pasisaugok latvių. Latvis nė vieno taip nenujodys kaip savojo. [...] Aš kankinausi atvažiuavęs, dabar tu kankinkis“ (Lācītis2, 14); „Pamatysi Anglijoje lietuvį – apeik per kilometrą“ (Areima, 108). Turėjimas emigracijoje gali reikšti ir kaip buvimo antitezė, nes norint turėti nebelieka laiko būti – dėl absoliutaus užimtumo emigrantai net nebeturi kada išleisti uždirbtų pinigų (Kaunaitė, 304) ir belieka Anglijoje praleistą laiką „išbraukti iš savo gyvenimo“ (Areima, 73).

Orumo praradimas

Kaip svarbus pažeistos savivokos ir savigarbos žymuo iškyla iškreipta emigrantų orumo samprata, kuri vėlgi pratęsia imagologinę neadekvataus savęs traktavimo paradigmą. Vaikydami medžiaginių gėrybių žmonės praranda žmogiškumą: paliktos laukuose ištroškusios moterys geria iš balos (Miliūtė1, 99). Vis dėlto

7 Erikas Fromas, *Turėti ar būti*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 21.

tokia subordinacija, kai žmonės darbo rinkoje traktuojami kaip antrarūšiai, jie sumenkinami ir apribojami, su jais elgiamasi kaip su gyvuliais, nėra suvokiama žeminančiai, nes atneša finansinę grąžą. Savivertės nuosmukį liudija etinių vertybių reversas: „Taigi kodėl aš vis dar Anglijoje? Atsakymas vienas: galiu sau leisti *oriai* [išskirta mano – L. L.] gyventi“ (Miliūtė, 157). „Emigrantinis orumas“ – pigiausių prekybos tinklų parduotuvėse („Asda“, „Primark“, „Tesco“, „Lidl“, „Netto“) laikyti galvą nulenktą prie apatinės lentynos, kur sudėtos pačios prastiausios kategorijos prekės, *beisikai* ir *essentials* (Čepaitė, 61).

(E)migracijos tekstuose kartojasi šuns (Kaunaitė, 36, Rykštaitė, 108), vergo kaip socialiai žemesnio individo imagotopika. Ivaškevičiaus pjesės *Išvairymas. Vieno obuolio istorija* veikėjas Edis pasididžiuodamas aiškina įsiliejęs į elitinę britų šeimą, nors išties dirba turtingų aristokratų šeimos „šunimi“ – suranda ir parneša šeimininkui iš pelkės jo sumedžiotas antis. Pabrėždamas skirtumą tarp dabartinio „garbingo“ jo statuso ir kuklių lietuviškų šaknų, Ivaškevičius ironizuoja, kad spindinti buitį slepia žmogiškosios savigarbos prarastį ir visišką savirefleksijos nebuvimą: „Aišku, nusilakstai, prisibraidai po tas pelkes – visas purvinas, smirdantis... Už tai paskui tau – komfortas... Tarnai ant blakstienų stovi. Ką nori valgai, geri... Iš viso – žmogumi pasijauti“ (Ivaškevičius, 130). Simuliakrinis aristokratiško gyvenimo ir jo suteikiamos galios vaizdinys apriboja autentišką personažo elgseną ir individualią jo saviraišką. Edis ir neturi daugiau ambicijų ar siekių, tik gerai atlikti sau skirtą vaidmenį ir „išlaikyti poziciją“. Kaunaitės Emilija pasijunta šuns vietoje įsidarbinusi padavėja, pataikaudama darbdaviui ir klientams, be atokvėpio lakstydamą su nešvariomis lėkštėmis.

Kadangi šiuolaikinė emigracijos literatūra jau skaičiuoja trečiąjį savo egzistencijos dešimtmetį, tyrėjui skleidžiasi vertybių kaitos perspektyva. Vėlesni kūriniai liudija, kad emigrantai po truputį prasigyvena, įkuria nuosavus verslus, ima dirbti sau (pvz., Bilotavičiūtės veikėja atidaro lietuviškų patiekalų restoraną), tačiau kylant socialinės hierarchijos laiptais vertybinė revoliucija neįvyksta, šuns ir žmogaus analogija plėtojama toliau: „šuniškas nuovargis“ (Bilotavičiūtė, 333). Tomo Kreičbergo romano *Lopu ekspresis* („Gyvulių ekspresas“) protagonistas – jaunas latvis Pēteris dirba finansų analitiku investiciniame Volstryto banke, dalyvauja vertinant multimilijoninės vertės projektus ir uždirba daugiau nei tuometis Latvijos prezidentas, nors pagal Volstryto standartus tai tėra grašiai, mokami užsieniečiui. Jis naudojami visomis turtingo

niujorkiečio privilegijomis – su komanda eina valgyti didkepsnių į stilingą restoraną, ofise turi batų blizginimo mašiną, užtrukus darbe namo jį parveža firmos vairuotojas juodu blizgančiu limuzinu. Vis dėlto akivaizdu, kad ambicinga posovietinio latvio karjera Volstryto džiuŋglėse lydima nežmoniško išnaudojimo, karštilgiško tempo ir persidirbimo, šiuolaikinės korporatyvinės konkurencijos ir nešvarių finansinių machinacijų. Jis dirba „stiklo narve“ nuo dešimties iki šešiolikos valandų per dieną septynias dienas per savaitę (Kreicbergs, 149). Ekonominio emigranto realybė Niujorko finansų šerdyje susiveja į vieną pasakojimą su jo močiutės Lauros patirtomis stalinistinėmis represijomis, Sibiro pasakojimais ir patenka po ta pačia „gyvulių ekspreso“ rubrika. Ši netikėta kontrolės metafora signalizuoja, kad ir šiuolaikiniai ekonominiai emigrantai yra matomi kaip tremtiniai, nors jų tremtis ir savanoriškai pasirinkta. Pabrėžiamas būdingas latvių tautos pasyvumas, sustiprintas prieškarinio vedlio Karlio Ulmanio pavyzdžiu, jo neryžtingumo, pasidavimo lemčiai, negebėjimo pasipriešinti stipresniems žaidėjams:

Gal visa latvių tauta jau ilgus metus sėdėjo tame traukinyje? Gal ir pats Ulmanis buvo tik keleivis su Hitlerio ir Stalino nupirktu bilietu? [...] galvojantis apie ateitį, kurios neįstengia pakeisti, ieškantis kokios nors veiklos krypties, kuri žadėtų kitą alternatyvą, ne mirtį ir kraują. Nieko nerandantis. Laukiantis savo likimo. (147)

Ženkliška ir tai, kad romane vaizduojama nestabili makroekonominė aplinka 2007–2008 m. finansų krizės metu, Volstryto žlugimas, taip kvestionuojant naudos ir pinigų nestabilumą prieš mažiau kaičias žmogiškas vertybes. Svarstoma (ne)galimybė pasipriešinti merkantilinės industrijos smagračiams ir išlipti iš šio milžinišku greičiu lekiančio karjeros traukinio, keliamas klausimas, kodėl jaunoji latvių karta, disponuojanti laisvu pasirinkimu, neatsispiria masinei psichozei dirbti užsienyje ir leidžiasi paaukojama ant svetimų šalių darbo rinkos altoriaus. Pėteris atvirai deklaruoja, kad „įsimylėj[io] kapitalizmą dėl komunizmo“ (321), kad išvykti paskatino turimas posovietinis bagažas: vaikystėje patirtas skurdas ir saviraiškos trūkumas, o dabar jam daugiau pasitenkinimo teikia meninė savirealizacija – jis piešia komiksus ir labiau džiūgauja, kai jo komiksų tinklapiu lankytojų skaičius pasiekia šimtą, nei dėl sėkmingų verslo sandorių. Jis išoriškai vaizduoja, kad darbas Volstryte yra jo svajonės išsipildymas, bet tebeieško savo asmeninio identiteto:

Ką daryti, kai visas pasaulis eina vienu keliu, o tau norisi eiti kitu?

Tikrai – ką? – svarstė Pėteris. Liaudis laukė herojiškų istorijų, o gyvenime jų dažniausiai nebuvo. Nebuvo Volstryte, laukiant finansų krizės. Nebuvo Europoje, kai Stalinas nusprendė nusavinti tavo gimtąją žemę. (115)

Vis dėlto Pėteris savo pavyzdžiu parodo, kad įmanoma „iššokti“ iš šiuolaikinio korporatyvinio traukinio, t. y. atsisakyti pelningos, bet asmenį žlugdančios ir žeminančios karjeros vardan žmogiškojo orumo, etikos ir asmeninio išsipildymo. Volstryte jis virto tik funkcijas atliekančiu automatu, neužmezgė jokių žmogiškų ryšių, nes su kolegomis „siejo tik siekis gerai uždirbti“ (326). Gavęs pasiūlymą leisti savo Sibiro komiksus latvių leidykloje, Pėteris meta finansų analitiko darbą, nors honoraras už autorinę knygą tesiekia jo dviejų dienų uždarbį banke.

Šiame manipuliaciniame kontekste išsiskiria Erikos Umbrasaitės romanai, kurių veikėja, emigravusi į pietų Prancūziją, įkūrė autorinės juvelyrikos saloną ir tapo vietinio kaimelio stiliaus ikona, vadinama „petite parisienne“: „[K]irpėja [...] prisipažįsta, kad vis daugiau moterų ateina pas ją ir prašo apkirpti ‚kaip Eriką‘. Ko jau ko, bet mokyti prancūzes stiliaus nesitikėjau. Taigi, mėgaujuosi šlove, nežinau, ar pelnyta“ (Umbrasaitė, 192). Retas atvejis emigracijos prozoje, kad veikėja pasižymi sveika saviverte be susireikšminimo ir narcisizmo požymių. Vietinių Erika pastebima ne tik dėl gero skonio, bet ir išdidžios laikysenos; vis dėlto svarbu atkreipti dėmesį, kad palyginimas „mažoji paryžietė“ nutolsta nuo tautinio savitumo – lietuvė laikoma pavyzdžiu ne kaip lietuvė, o kaip prancūzė. Juodadarbiai emigrantai paprastai tapatinami su rytų europiečiais, o pasiekusieji aukštesnį statusą užsitarnauja labiau prestižinę vakarų europiečio identifikaciją.

Aptarus pasyvumo, nusižeminimo ir orumo koreliacijos formas, galima identifikuoti iškreipto nacijos orumo ir pažeistos posovietinio individo savivertės požymius. XXI a. masinę emigraciją iš posovietinių šalių sociologas Arvydas Matulionis yra pavadinęs neobaudžiava – modernia nelaisvės forma, o į užsienį išvykstančius asmenis – neobaudžiauninkais, šiuolaikiniais vergais⁸. Literatūros tekstai irgi paliudija, kad, bandydami išsiveržti iš geografinės teritorijos ir žemo socialinio rango vietos bendruomenėse, emigrantai dažnai pasiduoda saviapgaulės mechanizmomams, tampa savo pačių gobšumo ir priimančių šalių darbo rinkos įkaitais, išviešina žemą savivoką, neatpažindami išnaudojimo ir manipuliacijų jų sąmoningumu.

8 Pasisakymas diskusijoje „Nestabdoma ir nesustabdoma emigracija“, Lietuvos mokslų akademija, 2016 04 13.

Turėjimo raiškos būdai emigracijos literatūroje

Tarp Rytų Europos šalių ir šalių donorių vyksta buvimo ir materialinės išraiškos apykaita. Pirmyn ir atgal cirkuliuoja dvasios turinio ir pinigų srautai: „Jau vyksta ne tik protų, bet lietuviško kūno ir kraujo, lietuviškos dvasios nutekėjimas į užsienius“ (Davainė, 97), o mainais emigrantai perveda dalį uždirbtų pajamų į kilmės šalį: „emigrantai nutekina į Rytų Europą daugiau pinigų nei nafta“ (Lācītis1, 74). Per atstumą gausiai siunčiami pinigai negali atstoti tiesioginio tėvų auklėjimo, buvimo šalia. Tėvynėje paliktų vaikų (vadinamųjų „euronašlaičių“) požiūris į tėvų konsumerizmą skaudžiai reflektuojamas: Lietuvoje likęs sūnus piešia spalvotus pinigus ir pats juos siunčia tėvams, nes jam atsibodo laukti, kada šie pagaliau uždirbs žadėtus eurus ir grįš į Lietuvą (Davainė, 85). Moterų rašytojų tekstuose ypač aktualus paliktų vaikų motyvas – ir pati Davainė, ir Miliūtė Lietuvoje palikusios dukras konstatuoja, kad piniginės perlaidos nepajėgios atstoti motinos, tačiau jų vertybių hierarchijoje pirmauja uždarbis, o ne šeimos institucija. Šeima praranda savaime suprantamos vertybės statusą. Ne šeima, o vartojimas ir turėjimas pasireiškia kaip socialinio reikšmingumo įtvirtinimas. Dauguma emigrantų prisiekė „išbrauk[ti] iš savo leksikos žodžius ‚taupyti‘ ir ‚skolingas‘“ (Manfeldė, 25), „taškė pinigus į kairę ir į dešinę“ (Davainė, 39), todėl neturi santaupų ir kuo daugiau uždirba, tuo daugiau išleidžia (Manfeldė, 30). Emigracijos struktūroje asmeninį santykį su gyvais žmonėmis keičia asmeninis santykis su negyvais daiktais. Neteikus sunkiai uždirbtos nuosavybės būtis iš pamatų griūva, nes daikto troškimas ir įgijimas buvo vienintelis gyvenimo tikslas ir asmens steigties įrodymas: sudaužęs „nuliovą taškę“ – naujutėlį mersedesą – lietuvis aprauda jį taip, lyg būtų netekęs artimiausio žmogaus (Davainė, 88). Siekdamas socialinio statuso ir prestižo per pinigus ir susitapatindamas su savo įgytais objektais, žmogus ir pats sudaiktėja.

Paviršinės prabangos siekiai ypač būdingi Manfeldės romano *Dzimtenite* („Tėviškėlė“) veikėjoms latvėms, kurios emigravusios į Škotiją išgyvena vieną po kito einančius tris prekinio fetišizmo periodus: 1) *blizgučių*, 2) *brendų* (firminių prekės ženklų), 3) *tuštumos*. Iš pradžių buvimas prilyginamas pirkimui:

Mes gyvenom. Mes pirkom. Palaidinukes su blizgučiais, šortus, legingsus, raštuotas pėdkelnes ir tinklines kojines. Bolero švarkelius, miniakus, džinsus, džinsus, džinsus, ak, galiausiai ir odinį švarką, naujutėlaitį, striukes, banankes. Aš nusipirkau suknelę, Santukas – švarkelį, Ivona galėjo nusikarstyti karoliais kaip hindu aukuras.

Oo... batai! Špilkos, botai, laiveliai, platforminiai iš nostalgijos, odinės šlepetės, taip, iš tikrų tikriausios odos, kiekvieną penktadienį po naują porą, kad niekada nepri-trūktų. O kur dar blakstienų tušai, toniniai kremai, lūpdažiai ir lūpų blizgiai. [...] Rožinius stringus su pleibojaus zuikiu iš dirbtinių deimantų padovanojom Santukui. [...] Blizgėk! Blizgėk! Blizgėk! Blizga akys, lūpos, raktų pakabučiai ir auskarai, ant krūtinės užrašas *dear fox*. (Manfelde, 29–30)

Pirkimo karštinė yra reikšmingas emigrančių socialinio tapsmo etapas, nes iš skurdžios Latvijos provincijos atvykusios moterys pirmą kartą įgyvendina svajonę vartoti – pirkti ir įpirkti. Savirealizacija per aprangą, kosmetiką ir bliz-gučius suteikia simbolinės galios, tačiau sykiu paliudija žemą moterų savivertę, kuri stiprinama pasitelkus parodomąsias ryškaus makiažo, aksesuarų ir dėvėjimo emblemas. Rašytoja pabrėžia, kad šios moterys, kurioms jau gerokai per trisdešimt, elgiasi ir atrodo neadekvačiai – „kaip paauglės mergaitės su platmasinėmis karūnėlėmis ant galvų“ (30). Tai XXI a. Pelenės, kurios siekia tapti princesėmis, persikūnydamos į trokštamą socialinį vaidmenį per išorinę reprezentaciją. Bliz-giais drabužiais ir kosmetika jos tariamai pridengia (o iš tiesų išviešina) savo po-sovietinę kilmę, prastą skonį ir mados neišmanymą, iškreiptai suvoktą saviieškos ir pripažinimo poreikį.

Naują šių moterų tapatumo formavimo praktiką žymi *brendų* periodas, pra-sidedantis antraisiais emigracijos metais, kai šiek tiek padidėja jų pajamos, išauga perkamoji galia ir sykiu savivertė. Universaliai pripažintų ir atpažįstamų prekių ženklų nešiojimas yra talpus įvaizdis, išvedantis už nacionalinio priklausymo ribų, nes nutrina bet kokius kultūrinio, etninio, kalbinio (angliškai užrašai ant drabužių) priklausymo žymiklius, standartizuoja individą ir sulieja jį su anoni-mine globalia minia. Po kelerių metų beatodairiško vartojimo moterys pajunta, kad pirkimas nebeteikia gydančio malonumo ir nepadeda persikūnyti, nes jis susijęs tik su simuliakrine tapatybės luobo, o ne asmenybės kaita. Didesnės iš-leistų pinigų sumos ir firminės prekės užtikrina tik laikiną terapinį poveikį, bet ne ilgalaikę pilnatvę. Tada pirkimo ir kaupimo euforijos fazę dėsningai pakeičia trečioji – *tuštumos* fazė. Besaikiu vartojimu („pervartojimu“) paremtas latvių emigrančių tapatybės įteisinimo projektas žlunga, nes šiuo atveju vartotojiška ideologija buvo tik vizualinės imagologijos pavidalas.

Emigracijoje reiškiasi įvairios vartojimo formos, bet emigrantų vartojimo būdai ir priežastys skiriasi nuo juos priimančių Vakarų šalių, kurios iš esmės

yra gerovės visuomenės. Pasiremiant knygoje *Vartojamas gyvenimas* sociologo Zygmunto Baumano išplėtota koncepcine skirtimi tarp vartojimo ir vartotojiškumo, galima teigti, kad daugelis tekstuose vaizduojamų emigrantų iš Baltijos šalių, nors svetur gyvena vartotojiškose pertekliaus visuomenėse, dar priklauso „vartojimo“ kultūros tipui, kuriam būdingas ne perdėtas eikvojimas, o kaupimas ir viešas prabangos objektų demonstravimas (automobilis, firminė apranga). Tokį tipą, pasinaudojant Baumano terminu, galima vadinti „parodomuoju vartojimu“. Jis padeda pajusti pranašumą sukeltiant kitų bendruomenės narių susižavėjimą ir pavydą.

Alternatyvus turėjimui buvimo modelis

Šis modelis emigracijos naratyvuose pasitaiko rečiau ir dažniausiai iškyla kaip pasaulio pažinimo, naujų žinių įgijimo, akademinės emigracijos palydovas. Rūtos Mataitytės romano *Gunda* veikėja nepasiduoda pagundai vartoti, greičiau priešingai – apsipirkimas jai yra ne malonumas, o kankinanti prievolė. Įsidarbinsi vertėja Oslo apeliaciniame teisme lietuvė studentė Gunda privalo atrodyti reprezentatyviai, todėl yra priversta atnaujinti garderobą. Atėjusi į milžinišką prekybos centrą pirkti drabužių, ji jaučiasi svetima šiai erdvei, bjaurisi skudurų („išnarų“) prigrūstomis lentynomis, stokoja apsipirkimo įgūdžių:

Viešpatie, kaip tai šlykštu: stumdyti pakabus, tikrinti dydžius, nusirenginėti, tempti ant savęs svetimus apdarus, staipytis priešais veidrodį, atrūšiuoti tai, kas netiko, pasikišti po pažastimi vieną, du, gal tris patikusius skudurus, tada vėl knistis po ausinių, etikečių, kainų krūvas. [...] Pajutau, kaip erzina apkvaitę, pirkiniais apsikarstę praeiviai, jų rankose čežantys maišai, spindinčios parduotuvių vitrinos. Braudamasi pro minią pagalvojau, kad esu privilegijuota, nes delne spaudžiau ne šimtus kronų kainavusius pirkinius, o šiltą vaiko rankytę. (Mataitytė, 157–158)

Iš pateikto fragmento akivaizdu, kad Gunda vadovaujasi „būti“ logika, nes maištauja prieš gyvenimą užvaldžiusius vartojimo dėsnius ir bando nuo jų atsiriboti. Nei momentinis drabužių rinkimosi ir pirkimo proceso patyrimas, nei viešas asmens tapatybės ženklų demonstravimas jai nėra priimtini. Jos nevilioja

nei naujas tapatybes žadantys savikūros priemonių rinkiniai prekybos centre, nei ženklų industrijos, nes ji yra visavertė ir savipakankama kaip asmenybė. Visiškai nauji, gamyklinių kvapų prisigėrę drabužiai tarsi nutrina jai brangią asmeninę istoriją, todėl atlieka ne tapatybę kuriančią, o tapatybę fragmentuojančią ir net griauinančią funkciją. Būtiškosios egzistencijos, kuriai atstovauja Gunda, strateginis principas – realybės pagava, tvarus žmogiškasis ryšys (vaiko ranka delne), o ne trumpalaikė vartojimo apoteozė.

Galima spėti, kad buvimo ar turėjimo tipo dominantę lemia ne tik kilmė ir atsineštinės nuostatos, bet ir priimančiosios šalies geografinė lokacija – Skandinavijos šalių bendruomenės pasižymi ekologiškesniu mąstymu, etišku požiūriu į vartojimo kultūrą, vertina ne tik trumpalaikį patogumą, bet ir jo poveikį aplinkai. Gunda su vyru – filosofijos dėstytoju, gyvena asketiškai ir taupiai – susispaudę mažyčiame bute, į universitetą važinėja dviračiu arba eina pėsčiomis. Jie užpildo gyvenimą ir steigia save vartodami ne daiktus, o knygas, kopdami į „knygų everestus“ (188).

Taip pat ir Dalia Staponkutė yra tipinė buvimo linijos autorė, kuri atstovauja nematerialiajam poliui – būčiai, idėjai. Pasiremdama savo išeišiška patirtimi, ji apmąsto tarpkultūrinės būties situaciją, čiuopia vidinius emigracijos prieštaravimus, bando perprasti emigranto prigimtį. Buvimo paradigmai svarbi ne fizinė, o *kultūrinė* nuosavybė, dvasinis pasaulio jautimas, aktyvi savikūra ir vidinis asmenybės tapsmas. Jiems emigracinės patirtys yra pridėtinė vertė kūrybai ir *dvasinis* pelnas. Svetur įgyta patirtimi šios rašytojos praturtina save, savo asmenybę, o ne išorinę kasdienybę: piniginę, garderobą ar buitį.

Sektos kaip buvimo s(t)imuliacija

Pragmatinė orientacija didina socialinį susvetimėjimą, o atskirtis svetimoje aplinkoje skatina ieškoti žmogiškojo solidarumo, artumo, bendrystės su kitais pojūčio. Taip žmogus ieško atsvaros turėjimui, vienaplanei egzistencijai: „Esant turėjimo orientacijai, tikėjimas yra ramstis tiems, kurie trokšta tikrumo, kurie nori atsakymo į gyvenimo klausimą, neišdrįsdami ieškoti jo patys.“⁹ Kaip liudija emigracijos tekstai, nuvarginti emigracijos tikrovės, nusivylę vartojimu,

9 Ėrikas Fromas, *op. cit.*, p. 67.

stokodami žmogiškosios ir profesinės savirealizacijos bei būtiškumą kuriančių patirčių, emigrantai yra linkę įsitraukti į alternatyvias religines bendruomenes. Šiuo atveju vėl ryškėja autoriteto, „stiprios rankos“, paternalistinės globos poreikis. Tai žmonės, trokštantys vado, vedlio ir tampantys lengvu grobiu „dūšelių medžiotojams“. Sekta – paskutinė instancija, kurioje ieškoma priešnuodžių vienšumui ir autoritetingo patarimo, todėl svarbų vaidmenį atlieka sektos lyderis. Davainės aprašytas Kristaus koplyčios garbinimo maldos grupės vadovas – atleistiško sudėjimo juodaodis Ostinas:

Protingos akys, malonus balsas, vyriškas stotas. Iškėlęs rankas, sava kalba jis kalbėjo maldą, kuri pamažu darėsi emocingesnė ir garsesnė. Mus pasitikusi juodaodė uždegė kažkokius stipraus kvapo smilkalus. Paskui ratu susikabinę rankomis žiedu apsupome Rositą [...] Malda buvo tokia paveiki, kad ne tik Rositos, bet ir mano veidu ėmė riedėti ašaros. (92)

Bendrai atliekami religiniai ritualai kuria gyvą ryšį, religinės ekstazės patirtis suartina, suteikia emocinio palaikymo ir žmogiško bendrabūvio jausmą. Ši kolektyvinė sielovados praktika padeda atsikratyti emigrantei Rositai „aukos kupros“, suteikia „daugiau vilties ir pasitikėjimo“ ir įkvepia „naujiems žingsniams“ (93).

Lacičio romano *Stroika ar skatu uz Londonu* („Stroika su vaizdu į Londoną“) protagonistas Vilis gyvena viename name su keturiais lietuviais, kurie išpažįsta naują krikščionybės atmainą, turinčią tipiškų sektos požymių: charizmatiškas vadovas daktaras Batas, masinių maldų seansai, minčių ir elgesio kontrolė ir privalomos aukos parapijai. Lietuviams rašytojas užklijuoja groteskišką sektantų etiketę, išjuokia juos kaip „zombių bandą baltais karatistų apdarais“, kurie laiko save dievų reprezentantais žemėje ir akiai tiki savo – išrinktųjų – misija išsigelbėti, kai nuodėmingą pasaulį ištiks pasaulio pabaiga. Jie bando latvį Vilį įtraukti į „sielų gelbėjimo“ operaciją:

Man, iš visko sprendžiant, siūlė galimybę išvengti pasaulio pabaigos siaubo. Matematiškai galvojant, neturėjau ką prarasti, prisijungęs prie Valdo ir likusiųjų – jei jų tiesa, pakilčiau į orą ir išvengčiau katastrofos. O tuo atveju, jeigu daktaro Bato skaičiavimuose įsivėlė klaida, tiesiog būčiau bendruomeniškai praleidęs laiką, nieko už tai nemokėdamas. [...] Rimantas sugriebė mane už vienos rankos, kažkas už kitos, ir jau sukausi magiškajame rate. (Lācītis1, 157–159)

Verta pažymėti, kad pasiduodantys tokioms religinio pobūdžio kolektyvo traukos iliuzijoms vaizduojami išskirtinai lietuviai, taip įtvirtinant stereotipą, kad latviai yra pragmatiškesni, autonomiškesni, didesni individualistai, o lietuviai – labiau priklausomi nuo kitų įtakos: „Katalikybė suformavo kolektyvinį mentalitetą, t. y. grupės su lyderiu poreikį. Ne individas savarankiškai ir su visa atsakomybe priima sprendimus, bet laukia lyderio, autoriteto nurodymų, pamokymų, kokį sprendimą priimti.“¹⁰ Ieškodami atsvaros vartojimo ideologijai ir greito problemų sprendimo, sektos nariai nedaug tenutolsta nuo imagologinės simuliacijos šerdies ir pasiduoda kitiems propagandiniams, manipuliaciniais mechanizmomis – būties falsifikacijai ir teatralizacijai. Perfrazuojant Debord'o knygos pavadinimą, jie virsta „spektaklio bendruomene“, pasyviomis lėlėmis, kurios veikia patiria gyvenimo inversiją, o ne tikrojo buvimo atvertį.

Laisvė – pilietinė ar asmeninė kategorija?

Šiuolaikiniai emigracijos naratyvai leidžia stebėti, kaip keičiasi laisvės sąvokos turinys ir išraiškos formos: iš kanoninio visuomeninio moduso laisvė vis labiau gravituoja link individualaus pasirinkimo motyvo, netenka tautiškumo turinių. Ypač turėjimo ir atrodymo linijų kūriniuose vyrauja arba ekonominis, arba siauresnis egoistinis laisvės supratimas. Šiuolaikiniai emigruojantys žmonės supranta laisvę kaip liberalią asmens, individo teisę išsilaisvinti iš visų apribojimų: nevaržomai judėti, mėgautis laisvosios ekonomikos ir liberaliosios rinkos teikiamais privalumais, turėti plataus pasirinkimo galimybę, disponuoti pinigais, minties ir žodžio laisve, o ne kaip kolektyvinę – politinę ir pilietinę valstybingumo bei demokratijos kategoriją. Laisvė jiems jau nėra užduotis, dėl kurios reikia kovoti, o duotis, kuria galima naudotis. Jie yra laisvės vartotojai, o ne laisvės kūrėjai.

Vyresniosios kartos personažų puoselėjami laisvės pavidalai – patriotinis laisvės suvokimas, paaukojant asmeninius interesus vardan visuotinių – emigracijos tekstuose pasitaiko vis rečiau. Šia prasme jis artikuliuojamas Unės Kaunaitės romane *Žmonės iš Alkapės* – senelis rašo etnologines knygas, tėvai neapsaugoti ėjo prieš tankus, tėvas architektas dalyvauja „Laisvės“ paminklo konkurse, bandydamas per etninius simbolius perteikti tautos praeitį, istorinę

¹⁰ Virginijus Savukynas, *op. cit.*, p. 53.

atmintį, savimonę ir svarbiausius istorijos įvykius (173). Tačiau šie reikšmės kodai nebeimponuoja naujai kartai, kuri atitrūkusi nuo istorijos ir kultūros rizomos ir, priešingai nei prieš tai aptartas Tomas Kreicbergas, nepasirengusi asmeninius interesus aukoti dėl tautos. Visi trys šios šeimos vaikai yra pasinaudoję globalaus atvirumo kanalais ir naujas perspektyvas atveriančia asmens laisve ir išvykę gyventi į užsienį. Provokacinė šiuolaikinių vertybių aplinka, kurioje vyksta tautinės savimonės erozija ir įsigali antiistorinis mąstymas, *supaminklina* tradicinę laisvės sampratą ir žymi aksiologinį laisvės sampratos lūžį.

Šiuolaikinį su tėvyne ir pareiga nebesaistantį laisvės suvokimą programiškai atspindi ir Gabijos Grušaitės romanas *Stasys Šaltoka: Vieneri metai*. Grušaitės neribotos laisvės imperatyvas paremtas laimės ir malonumų estetika. Ji atstovauja kartai, kuri subrendo jau besiformuojančioje vartotojų visuomenėje, todėl vartojimą priima kaip natūralų būties komponentą. Romanas atitinka pasaulines daugiatautiškumo tendencijas (kartu gyvena rusas, britas, lietuvis ir malaizietė, socialiniuose tinkluose jie turi sekėjų iš viso pasaulio). Šį kūrinių galima vadinti etapiniu informacinio amžiaus kūriniu, o jo veikėjus – skaitmeninės eros herojais, žaidžiančiais vaidmenų žaidimus. Jis išsiskiria iš emigracinės prozos srauto savo vartojimo modeliu ir atstovauja naujai nuostatai: jie yra (ar manosi esą) „elitiniai“ emigrantai, esantys „aukščiausioje“ emigracijos pakopoje. Esminis skirtumas tarp naujųjų emigrantų (juodadarbių) daugumos ir šių skaitmeninės kartos apologetų, kad pastarieji (ar greičiau jų tėvai) yra *a priori* turtingi, todėl ir jų atžalos nesiekia įgyti prestižo per daiktus, nes ir taip jį turi. Jie gali sau leisti būti betiksliais klajūnais be pareigų, maištautojais, galinčiais sau leisti prabangą užsiimti saviieška ir dirbti tik tiek, kiek norisi. Jų kapitalas yra ne daiktinis, o simbolinis, gautas iš gražos populiariose socialinėse medijose. Socialinių tinklų atstovai, turintys daugybę sekėjų, tampa naujaisiais pranašais, autoritetais, o *instagramas*, *facebookas*, *twitteris* – naujosiomis skaitmeninėmis religinėmis platformomis¹¹. Galios jiems suteikia ne tiek materialus turėjimas, kiek reprezentatyvūs profiliai internete, todėl pastangos nukreiptos į parodomąją išorinę reprezentaciją – Grušaitės veikėjai aktyviai sportuoja, nešioja žinomų prekės

11 Panaudodamas religijos retoriką Baumanas mobiliuosius įrenginius pavadina „nešiojamomis elektroninėmis klausyklomis“, o socialinės tinklaveikos kartą, trinančią ribas tarp privatumo ir viešumo, – „išpažinties visuomene“ (Zygmunt Bauman, *Vartojamas gyvenimas*, Vilnius: Apostafo, 2011, p. 11). Šiuolaikinis Lietuvos jaunimas išmaniuosius telefonus vadina „maldynėliais“ pagal analogiją su maldynais, kurių religinga protėvių karta nepaleisdavo iš rankų.

ženklų drabužius, gauda išskirtinius kadrus, kurie atkreiptų internetinės publikos dėmesį ir sulauktų visuotinio palaikymo. Visaverčius ryšius tarp žmonių atstoja sekėjų kiekybė. Kūnas, atitinkantis seksualaus kūno standartus, apranga, atitinkanti šiuolaikinės mados standartus, viena vertus, veikėjus suprekina, kita vertus, – užtikrina jiems didesnę „rinkos vertę“, kitaip tariant, didesnę populiarumą. Galiausiai paaiškėja, kad jie negali būti laisvi, nes virsta garbinamais staibais, priklausomais nuo šitų savikūros instrumentų ir, galiausiai, nuo paties savo įvaizdžio. Atrodymo, kaip antrinės tikrovės, galia panaikina autentiškos laisvės galimybę, nes, bandydami įtikti kitiems, veikėjai susvetimėja patys su savimi.

Grušaitė suvokia, kad socialinių tinklų realybė dažnai tėra sugestyvi iliuzija, o šiuolaikiniai vaizdų visuomenės atstovai – naujieji iliuzionistai. Ji vienareikšmiškai netapatina savo veikėjų su jų skaitmeniniu įvaizdžiu, reflektuoja tokio viešojo įvaizdžio neatitiktį tikrovei:

Mano gimtadienio nuotrauka.

Dienoraštis, kuris nieko nepasako apie realybę ar mano gyvenimą. Tiesa slepiasi giliai už filtrų, blizgių paviršių, tobulai sukomponuotų kadro ir nepriekaištingų IG iliuzijų. Negyvo varano nuotrauka tą dieną, kai mačiau mirtį.

Tūkstančiai Patinka. (Grušaitė, 226–227)

Apibendrinant buvimo variantų seką, Grušaitės aprašomą kartą galima priskirti tipinei „atrodymo“ orientacijai. Skirtingai nei prieš tai aptarta merkantilinė turėjimo kultūra, tai kraštutinio neprisirišimo kultūra, kai vartojama ne iš noro įgyti ar kaupti, o tiesiog laisvai disponuoti pinigais, gyventi turint nevaržomą elgesio laisvę, nesusisaistant su konkrečia vieta. Šios kartos atstovai yra aktyvūs elitinių prekių vartotojai, švaistūnai (baruose palieka nenugertas kokteilių taures ir nebaigtus kavos puodelius), bet ne savininkai. Jie neprisiriša nei prie daiktų, nei prie žmonių. Grušaitė užčiuopia chrestomatinę šiuolaikinio jaunimo jauseną ir identifikuoja naujojo herojaus (ar, tiksliau, naujojo herojaus vaizdinio, arba anti-herojaus) gimimą. Kankinami atrodymo neadekvatumo, jie apimti tuštumos, saviraiškos siekio, jiems veriasi egzistenciniai būties šuliniai, kuriuos pildo „gyvenimu, alkoholiu ir kartėliu“ (63). Tačiau šie šuliniai bedugnai, nes „spektaklio tikslas yra jis pats, už jo nieko nėra“¹². Vis dėlto romano

12 Gintautas Mažeikis, „Revoliucijos takais: sukilęs prieš spektaklio visuomenę“, in: Guy Debord, *Spektaklio visuomenė*, Vilnius: Kitos knygos, 2006, p. 20.

veikėjai patiria vidinį virsmą ir priartėja prie būtiškos, humaniškos orientacijos išgelbėdami benamę kalę su šuniukais. Kita vertus, kyla klausimas, ar tai ne demonstracinis humanizmas – ar tikrai gyvūnu rūpinamasi iš moralinio jautrumo impulso, o ne reprezentaciniais tikslais? Panašu, kad gyvūnas, o juolab sužalotas (kalė be kojų, vietoj kurių įtaisomi ratukai) arba miręs (užmuštas varanas), yra tik artefaktai, skirti sudirginti internetinių sekėjų vaizduotę ir patraukti dėmesį pasinaudojant kitų kančia. Per medijų atstumą eksponuojama kančia irgi tampa vartojama preke.

Imagologiniame tyrimo kontekste būtina akcentuoti emigranto laisvės fikciskumą, nes tariamas išsilaisvinimas vis tiek neišvengia vergovės ir priklausomybės apraiškų – nuo patologiško emigrantų darbštumo, jų finansinių priklausomybių, iki vergavimo skaitmeninių technologijų suformuotam savo įvaizdžiui.

Išvados

Vertybinių nuostatų pasiskirstymą būti/turėti ašyje lemia pirminė išvykimo motyvacija ir išsinešamos pažiūros – ar išvykstama ekonominiais tikslais, ar pagrindinis impulsas ir lemiantis veiksnys yra asmenybės raiška, edukaciniai siekliai įgyti informacijos, praplėsti akiratį ir pan.

Kūriniuose aprašyta emigrantų juodadarbių laisvė – tai įsivaizduojama laisvė liekanti beteisiais. Aptariant šiuolaikinės emigracijos literatūros tekstus identifikuota ne tik pakitusi laisvės samprata, bet ir iškreiptas galios, dominavimo, prestižo, orumo supratimas. Tokios elgesio tendencijos apnuogina bendrąsias posovietinių visuomenių problemas, kurias bandoma išspręsti persikeliant į kitą šalį, atskleidžia išderintas vertybes. Nauji egoistiniai laisvės idealai liudija nykstantį bendruomenišką mąstymą, silpnėjantį valstybiškumo mentalitetą, įsigalintį egocentriškumo kultą.

Kalbant apie literatūroje ryškėjančius „turėti“ raiškos būdus, galima teigti, kad panašios išėities pozicijos veda prie skirtingų elgesio strategijų:

1. „turėti“ ir „būti“ reversas, kai turėjimas atsiduria buvimo vietoje (pirkti lygu būti);
2. „būti“ antitezė, nes norint turėti, nebelieka laiko būti – dėl absoliutaus užimtumo emigrantai neturi kada išleisti uždirbtų pinigų;

3. „būti“ kompensacija – savo buvimą bando įprasminti siųsdami pinigus į tėvynes;
4. „būti“ s(t)imuliacija – įsitraukia į sektas arba vaizdų pasaulio pinkles.

Kaip rodo Manfeldės veikėjų patiriama *tuštumos* fazė, Grušaitės ir Kreicbergo romanų veikėjams besiveriantys *egzistenciniai šuliniai*, tipologiškai pasikartojantis įsitraukimo į sektas motyvas kaip buvimo s(t)imuliacija, „būti“ ir „turėti“/„atrodyti“ kolizijoje slypi pamatinis prieštarumas. Bet kokia kaina bandoma save steigti, suteikti prasmę savo egzistencijai, bet nesuvokiama, kad vienas pagrindinių emigracijos motyvų ir buvo psichologinių kompleksų padiktuotas siekis pabėgti nuo nevisavertiškumo – savo arba (po)komunistinės visuomenės. Todėl emigracijos suteikiamą vartojimo ir neribotos (savi)raiškos laisvę tyrėjui tenka demaskuoti kaip pavojingą mirażą, manipuliaciją savimi, nes ji tėra laikina terapinė priemonė, neatnešanti geidžiamo egzistencinio išsipildymo. Turtas, daiktai, vizualioji ar virtualioji reprezentacija yra tik įrankis iliuzijoms kurti ir palaikyti. Tokiu būdu įtvirtinama įvaizdžio (visa)galybė.

Pastebėta, kad, nepaisant ilgainiui vis gerėjančios emigrantų socialinės situacijos ir kitose informacijos sklaidos priemonėse dažnėjančių sėkmės istorijų (spaudoje, interneto portaluose, televizijoje), literatūros tekstai tebetiražuoja servilizmo ir persidirbimo pasakojimus. Vis dėlto ženkliai skiriasi autorių santykis su tuo, kas vaizduojama: daugeliu atvejų jaučiama kritinė distancija (Manfelde, Lācītis, Mataitytė, Kaunaitė, Čepaitė, Umbrasaitė), kartais susitapatinama su veikėjais (Miliūtė, Areima, Biliotavičiūtė) arba prieštarigai dvilypuojamasi, kai distanciją bandoma kurti, tačiau vis tiek nepavyksta galutinai išsiveržti iš „turėti“ iliuzijų gniaužtų (Davainė). Galima teigti, kad nė vienas iš aptartųjų rašytojų nepriklauso žemiausiai emigrantų kategorijai, nes literatūrinė emigranto būklės refleksija jau savaime yra alternatyva – bandymas aktyvuoti „būti“ resursus ir patirti kūrybos laisvę.

Gauta: 2018 11 16
Priimta: 2018 12 10

Value Changes in Contemporary Emigrant Literature: To Have or to Be?

Summary

The author of the article, based on the method of imagological analysis, discusses the competing scenarios of a contemporary person's existence – to have and to be, which emerge in their especially relevant forms in the contemporary prose by Lithuanian and Latvian emigrants.

The prevailing *economic* causes of emigration determine the predominance of having in the contemporary emigration literature. Consumption as an impetus for happiness is more typical of former societies of lack, who do not yet understand the imagological nature of such happiness – the illusiveness of possessing. In the social structure of the host countries, Lithuanian and Latvian emigrants are usually the disadvantaged class, and therefore their desire to flaunt externally, to demonstrate their superiority by externals, is eminently obvious. They strengthen their symbolic power and self-realization by displaying themselves wearing demonstrative emblems in the form of expensive items, cars, and bright makeup. The article identifies other contemporary changes of values that have emerged in the literature written by emigrants: the shredded concept of freedom, loss of dignity and self-worth for the sake of money, and imperatives of bondage (dog imatotopics). The tendencies of such behavior (distorted conception of power, dominance, prestige, dignity, and freedom) unveil the general common problems of post-Soviet societies, revealing the erosion of existence, the distorted values, and sometimes the reverse of these two social forms, when possessing finds itself in the place of being. The new egoistical ideals of freedom, which contemporary emigrants cling to, testify to endangered social thinking, the weakening of the national mentality, and the entrenching self-centeredness.

The model of being, which is alternative to having, is less frequent in the narratives of emigration, and usually manifests itself as a companion of academic emigration. The paradigm of being focuses on *cultural* rather than material or physical property, as well as on active self-realization and inner personal development.

Keywords: imagology, Lithuanian literature, Latvian literature, contemporary emigration, values, consumerism
